

BRİTANYA MÜŞTEREK ÜLKESİ MİLLETLERİ

Asistan Vakur Versan

Britanya hükümdarlık asâsı etrafında birleşmiş, muhtelif tarz-
larda idare edilen muhtelif insan topluluklarına Britanya Müşterek
Ülkesi Milletleri ismi verilir. Mütemadi bir inkişafın bugünkü teza-
hürü olan bu idare şekli gelişiminin son merhalesine henüz vâsıl
olmamıştır.

Britanya İmparatorluğunun, daha yeni ve daha doğru tâbiriyle
Britanya Müşterek Ülkesi Milletlerinin hukuki durumunu tespit et-
meden önce nefsi İngilterenin esas teşkilâtını gözden geçirmek za-
rurîdir. İngiliz teşkilâtı esasiyesinin şekil bakımından olan hususi-
yeti yazılı olmamasıdır. Maamafih bu söz, teşkilâtı esasiyenin muh-
tevası yazılı olarak mevcut değildir mânasını tazammun etmemeli-
dir, çünkü bunları bazı münferit kanunlar ve vesikalardan toplamak
kabildir. Yukarıdaki tâbirle kastedilen mâna, Devletin ve muhtelif
uzuvlarının hak ve vazifelerini tarif, ve salâhiyetlerini tahdideden
ve her türlü şekli şartlara uygun bir tek kanun halinde müdevven
bir teşkilâtı esasiyenin İngilterede mevcut olmamasıdır. Bu itibarla
İngiltere, umumiyetle Devletin ve uzuvlarının hak ve salâhiyetlerini
tâyin ve tespit eden muayyen bir anayasa altında idare edilen cihan
Devletlerine bir istisna teşkil eder.

İngiliz teşkilâtı esasiyesi kısmen muayyen hak ve salâhiyetler
vaz'eden kanunlardan, kısmen de örften ve şartnamelerden terek-
kübeder. Bunların hepsi tadil veya yenilenmeğe müsaittir. Böylece
teşkilâtı esasiyenin ne yazılı, ne de değişmez olmadığı görülür. Bi-
lâkis yazılı olmıyan ve değişebilen bu ana kanun, tadilat yapmağa
salâhiyettar mercün yani parlâmentonun kararıyle değişebilir. Na-
zarî bakımdan bu tadil salâhiyetine hudut yoktur. Parlâmento kendi
teşriî haklarına ve kıralın muayyen salâhiyetlerine ait meselelerde
her türlü tadilatı yapabileceği gibi, hattâ arzu ederse teşriî meclis-
lerin adedini azaltıp çoğaltabilir de. Esas teşkilâtın bu elâstikiyetini
onun yazılı olmamasında aramalıdır.

Muayyen bir kanunla bağılı olmıyan teşri kuvveti ve kırllık makamı Britanya ülkelerinin muhtelif kısımlarında kanun yapma salâhiyetini muayyen organlara değişik tarzlarda tevdi etmiştir. Bunun neticesi olarak İngiliz Esas Teşkilât Kanunu yazılı olmadığı halde ona merbut olan bazı dominyon ve müstemlekelere parlâmento-nun tasvibi veya Meclisi Hâsın kararıyla yazılı ve muayyen anayasalar bahşedilmesi gibi garip neticeler meydana gelmiştir.

İngiliz teşkilâtı esasîyesinin bu suplesi onun kolaylıkla kabili tebdil olmasını mucip kılmıştır. Profesör Marriott'un dediği gibi, «hiçbir Avrupa Esas Teşkilât Kanunu İngiltereninki kadar kolaylıkla tadil edilemez. İngiliz teşkilâtı esasîyesine göre, Lordlar veya Avam Kamaralarından birinin ilgasına karar vermekle, Londra şehriyle Reading arasında bir tramvay hattının inşaatını tasvibetmek arasında şekil ve hukuk bakımından hiçbir fark yoktur». İngiliz parlâmento hukukunda şayanı dikkat olan nokta Meclisi Hâsın kanunen tanınmış olmasına rağmen kabinenin meçhul kalmasıdır. İngiliz hukukunda kabine diye bir şey yoktur. Hiçbir kanunla, Başvekâlet diye bir makam tanınmamıştır. Kırallık için Avam Kamarasının tasvibettiği nazırları tâyin etmek yahut ademi itimat beyan ettiği kimseleri vazifelerinden uzaklaştırmak kanunî bir şart değildir. Nazırların müşterek mes'uliyeti hukukan meçhuldür. Avam Kamarasının ademi itimadiyle nazırların istifaları da kanunen mecburî kılınmış değildir. Yani Meclisi Hâs hukukan var olan bir şey olduğu halde, onun dâhili bir parçası olan kabine hukukan tamamen meçhuldür. Tam hukukî bir cepheden bakıldığı zaman kabinenin bir ipham olduğu görülür. Bir ipham ki, parlâmento ile kırallık asâsı arasında mevcut olup birincisinin mukavemet edilemez arzularını ikincisine hissettirir. Fakat siyasî ve fiilî bakımdan kabine modern teşkilât sisteminin en esaslı bir uzvunu teşkil eder. Hükümet makinesi ancak ve ancak kırallık makamı, Avam Kamarasının ekseriyetinin arzusuna uygun hareket ettiği takdirde faaliyetine devam edebilir. Çünkü yazılı hukukun yanında örf ve âdete müstenit bir teşkilât hukuku vücut bulmuştur. Diğer bir tâbirle kabine ve icra kuvveti yazılı hukukça malûm olmamakla beraber, teşkilâtı esasîyenin mevcut ve esaslı bir kısmı haline gelmiştir. Nazırlar icra salâhiyetini kırallık için ve onun namına kullanırlarsa da, mes'ul olan kırallık değil bizzat kendileridir. Mevkii iktidarda buldukları müddetçe kırallık yazılı hukuk tarafından kabul edilmiş bütün hak ve imtiyazları nazırların direktif ve murakabesi altında bulunur. «Kırallık yanlış yapmaz» kaidesi mucibince bütün yanlış ve gayrimünasip hareketler

nazırlara raci olur, ve mevkilerinden iskat edilmekle cezalandırılırlar. Bu tarzı hal onların mes'uliyetlerinin müeyyidesi olup hareketlerini murakabeye hizmet eder. Mühim olan nokta şudur ki, eğer kiral nazırlar olmadan icrayı hükümet etmiş olsa, en yüksek merci olarak bütün salâhiyeti nefsinde cemetmiş olan parlamento tarafından mes'ul addedilebilirdi. İcra fonksiyonu nazırlar tarafından yapıldığı içindir ki, «kiral saltanat sürer, fakat icrayı hükümet etmez» prensibi meydana gelmiştir. İcra vazifesiyle mükellef olanlar nazırlardır.

Bazı müellifler İngiliz esas teşkilâtının üniter, tekçi bir mahiyet arzettiğini ileri sürmüşlerdir. Üniter tâbiri muhtelif anlamlarda kullanılmaktadır. Büyük Britanya tekçi bir devlettir, şu mânada ki başında yalnız bir tek kiral vardır, ve aynı şahıs aynı zamanda bütün Britanya İmparatorluğunun yani Britanya Müşterek Ülkesi Milletlerinin hükümdarıdır. Fakat bu hükümdar aynı zamanda her dominyonun da ayrı ayrı kiralıdır. Bu itibarla onun irade ve tasarrufları bütün imparatorluğa şâmil olabileceği gibi ayrı ayrı kısımlara ve Devletlere inhisar da edebilir. Meselâ kiral, imparatorluğun yalnız muayyen bir yerinde mer'i olacak bir Meclisi Hâs kararı imzalıyabilir ki, bunu diğer kısımlara ne teşmil ve ne de tatbik etmek kabil değildir.

Yine denmiştir ki, imparatorluk bir kül olarak alınırca teknik mânada üniter bir Devlettir. Bu söz şu itibarla doğru olabilir ki Britanya Müşterek Ülkesi Milletleri ne Almanyanın 1815 ten 1866 ya kadar olduğu gibi bir konfederasyon, ne de Amerika Birleşik Devletleri veya 1871-1918 seneleri arasındaki Almanya gibi bir federasyondur. Britanya İmparatorluğuna üniter demekle meselâ Cenubi Afrika Birliğinde olduğu gibi bir teklik kastediliyorsa, bu da doğru değildir. Çünkü imparatorluğun muhtelif kısımları merkezi hükümette ne aynı şekilde, ne de müsavi nispette söz hakkına malik olmadıkları gibi hattâ orada doğrudan doğruya temsil bile edilmeyebilirler. Bu itibarla ona, muhtelif kısımları arasında yegâne birleştirici unsur Britanya saltanat tacı olan «müreккеp» bir Devlet demek daha doğru olur.

İngiltere tacı birleştirici yegâne unsur olarak kaldığı müddetçe, ne konfederasyon, ne federal ve ne de üniter olmıyan ve her tarafına şâmil bir vâzı kanunu bulunmıyan bu Devlet, tecezzi kabul etmez bir küldür.

Büyük Britanyanın yazılı bir Teşkilât Kanunu olmadığı gibi, merkezini ve nüvesini teşkil ettiği Britanya İmparatorluğu veya Britan-

ya Müşterek Ülkesi Milletlerinin de müdevven bir Esas Teşkilât Kanunu mevcut değildir. Bu topluluk mefhumunu izafe eden prensipleri geniş bir surette örf ve âdetlerden veya tatbikattan istihracetmek kabildir. Maamafih yazılı olmamakla beraber, imparatorluğun esash ve değişmez bir kaidesi vardır ki o da kıralın bütün imparatorluk üzerindeki hükümlerlik hakkıdır.

Hulâsa olarak denilebilir ki, Britanya İmparatorluğu esas teşkilâtının vasıflarından biri ve belki de birincisi, onun daimî bir tekâmül halinde bulunmasıdır.

Bu hususiyet, Lord Courtney'in ifade ettiği veçhile, «Birleşik Kırallığın esas teşkilâtı yaşayan öyle bir organizmdir ki, daima yeni unsurlarla takviye edilir ve daima istihale halindedir. Bu değişiklik bazan pek bariz ve şiddetli, bazan da uzun zaman gizli ve örtülü olur, fakat iki muhtelif zaman mukayese edilince bu fark daima kendini gösterir. Bugünün esas teşkilâtı elli sene evvelkinden başkadır ve elli sene sonra da bugünkünden tamamen ayrı olacaktır». Birleşik Kırallık yaşayan bir organizmdir tâbiri yerinde bir sözdür, yalnız İngiltere için değil fakat bütün imparatorluk yani Britanya Müşterek Ülkesi Milletleri için de.

Elli sene sonraki teşkilâtı esasiye vaziyeti hakkındaki kehanete iştiraktan kaçınma mâkul olabilir. Bugünkü temayüller imparatorluğun bir ana kanununun kat'i bir surette tespitine muhaliftir. Maamafih istikbalde bugünkünden tamamen ayrı bir neticeye, yani tedvin edilmiş bir İmparatorluk Teşkilât Kanununa malikiyet de imkân hudutları haricinde değildir.

Şekil bakımından, imparatorluk arazisi, Britanya adaları müstesna, başlıca şöyle bir tasnife tâbi tutulabilir:

∴

a) Dominyonlar, b) Müstemlekeler, c) Himayeler, d) Mandalar.

Bu umumî taksimden başka birçok fer'i tasnifler de yapmak kabildir. Hindistan İmparatorluğu da, bu taksimatın haricinde kalan, nev'i şahsına mahsus bir idare tarzıdır. Bu suretle bir kısım toprakların hükümlerlik haklarına tamamiyle sahip olduğu, diğer bir kısmının en müteferri işlere kadar murakabe edildiği ve bu iki kutup arasında birçok vasat tiplerin mevcut bulunduğu müşahede olunur.

a) Dominyonlar :

Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Cenubi Afrika Birliği, Eire (eski ismiyle Serbest İrlanda Devleti) ve eski bir tâbirle Arzı Cedit dediğimiz Newfoundland mevcut dominyonları teşkil ederler.

Aslen Birleşik Kırallığın bir cüz'ü olan Eire, 1922 senesinde bir anlaşma neticesi olarak ayrılmış ve Müşterek Ülkede Kanadaninkine müşabih bir mevki ihraz etmiştir. Newfoundland'ın vaziyeti bugün biraz anormaldir. Kendisine evvelce bahsedilen Esas Teşkilât Kanunu ve dominyon statüsünün verdiği hakların istimali, 1934 senesinde, dominyon parlamentosunun Britanya hükümetine müracaat ederek ondan, idareyi eline almasını ve bu suretle memleketin mali kaynaklarını ve halkın iktisadi refahını inkışaf ettirmesini istemesi üzerine, ilga olunmuştur. Bunun neticesi olarak da, mahalli parlamento tatil olunmuş ve idare bir vali ile hususi bir encümene tevdi edilmiştir.

1. *Dominyonların statüleri ve imparatorluk dâhilindeki münasebetleri:*

Dominyonların esas mevkileri, 1926 da dominyonların ve Britanya Birleşik Kırallığı mümessillerinin toplantısıyla vücuda gelen İmparatorluk Konferansında tespit edilmiştir. Burada Birleşik Kırallığın ve dominyonların vaziyetlerinin şöyle tâyin ve tarifine karar verilmiştir: «Onlar Britanya İmparatorluğu dâhilinde müstakil topluluklar olup, müsavi hukuka malik, harici ve dâhili meselelerde hiçbir surette yekdiğerine tefevvuk etmiyen, yalnız Britanya tacına biat etmekte birleşmiş ve birbirleriyle serbest surette teşriki mesai etmiş Britanya Müşterek Ülkesi Milletleridir».

Harici meselelerde müsavatin tahakkukuna en iyi bir misal, bütün dominyonların (Newfoundland hariç), İngilterenin de Birleşik Kırallığı ve imparatorluğa bağlı gayrimüstakil toprakları temsil ettiği, Milletler Cemiyetinde âza olmalarıdır. Keza dominyonlar, İngilterenin daimi bir sandalyeye sahip bulunduğu cemiyet konseyindeki muvakkat âzalıklara seçilmek hakkını da haizdirler. Milletler Cemiyetinde tahaddüs edebilecek bütün meselelerde dominyonlar, İngilterenin görüşüne muarız fikirler serdedebilecekleri gibi, icabı halinde muhalif reyler de izhar edebilirler. Cemiyetin veya Beynelmillel Mesai Bürosunun muzaheretiyile akdedilmiş anlaşmaları kabul ve redde müstakil devletlerin haiz olduğu bütün salâhiyetlere maliktirler. Milletler Cemiyetindeki dominyon muahhasları mensup oldukları dominyonlar tarafından tâyin edilmiş olup ancak o dominyona karşı mes'uldürler.

Milletler Cemiyeti dışında kalan harici meselelerde dominyonlar müstakil Devlet olmak sıfatlarını muhafaza etmekle beraber, arzu ettikleri takdirde işlerini tedvir zımında Britanya diplomatik teş-

kilâtından istifade edebilirler. Tatbikat da muhtelifdir. Avustralya ve Yeni Zelanda anlaşmalarını İngiliz Hariciye Nezareti ve elçilikleri kanaliyle yapmayı tercih ediyorlar. Kanada da aynı şekilde hareket etmekle beraber, ticarî meşaide diplomasi mümessiller bulundurduğu Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Belçika ve Japonyaya karşı hususî şekilde hareket etmektedir. İrlanda ve Cenubi Afrika İttihadı, Washington, Paris, Berlin, Roma gibi bazı merkezlerde elçilikler ihdas etmişlerse de diğer hallerde Britanya sefaretlerini kullanmakta devam etmektedirler. Maamafih bütün bu gibi hallerde Britanya hükümeti, müracaat eden dominyonun arzusu veçhile hareket ettiğinden, statü bakımından bir müsavatsızlığın varlığı iddia edilemez.

Dominyonları ve İngiltereyi hukukan değil, fakat bir şeref meselesi olarak bağliyan yegâne taahhüt, imparatorluğun hiçbir âzasının yabancı Devletlerle müzakereye —menfaatleri haleldar olmak imkânı mevcut olan— diğer âzalara haber vermeksizin başlayamamasıdır. Maamafih hiçbir âzayı bu hususta diğerinin yaptığı tavsiyeleri kabule sevk edecek bir mecburiyet yoktur. Hiçbir âza yalnızbaşına diğerlerine vecibeler yükliyen muahedeler akdedemez. İstisnaen Britanya Birleşik Kırallığı, yaptığı anlaşmalarda, dominyonlar mensupları da dâhil olduğu halde, bütün Britanya tebaasının menfaatlerini, diğer âkidin rızası nispetinde gözetmeğe çalışmaktadır.

Britanya konsolosluk memurları İngiliz olsun, imparatorluğun diğer aksamına mensup bulunsun, bütün Britanya tebaasına mümkün olan her türlü yardımı yapmakla mükelleftirler. Bu sebepten dolayı dominyonlar, yabancı memleketlere nadiren konsolos tâyin ederler.

İstiklâllerinin bir neticesi olarak, dominyonlar, İngilterece kabulü zarurî addedilen muahedeleri reddetmekte tamamen muhtardırlar. Böylece ne İrlanda ve ne de Cenubi Afrika Birliği, 1930 da Londrada akdedilen Bahrî Teslihatın Tahdidi Muahedesini kabul etmemişlerdir. Aynı şekilde dominyonların hiçbiri 1938-1939 senelerinde İngilterenin Fransaya karşı deruhte ettiği taahhütlere iştirak etmemişlerdir. Maamafih dominyonlar beynelmilel hâdiselerin seyrinden Britanya hükümeti tarafından tamamen haberdar edilmiş ve herhangi bir nokta üzerinde serdettikleri mütalâalar ehemmiyetle nazarı dikkate alınmıştır. İmparatorluğun tesanüdü 1939 eylülünde bariz bir surette kendini göstermiştir. Harbin patlaması üzerine Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda bir tek vücut halinde tereddütsüz Almanyanın Avrupaya hâkim olmak emellerine mâni olmaya çalışanlara iltihak ettiler. Cenubi Afrika Birliğinde bitaraflik fikrinde olan Başvekil,

meclis tarafından istifaya mecbur edilerek, yeni bir kabine kuruldu. Halen bitaraflık hali yalnız İrlandaca kabul edilmiştir.

Dâhili meselelerde ise muhtariyeti tebarüz ettiren şey Britanya hükûmetinin dominyonlar parlâmentoları teşriî salâhiyetlerine müdahale hakkından feragat etmiş olmasıdır ki, bu suretle mezkûr parlâmentolar anayasaları dâhilinde istedikleri şekilde hareket etmekte serbest kâmişlardır. Hattâ Teşkilât Kanunları dahi, cari olan usul ve kavaide uyulmak şartıyla, parlâmentolarca değiştirilebilir. Meselâ Avustralya ve İrlandada Teşkilât Kanunlarında tadilât yapabilmek için yapılması icabeden referandumda reylerin ekseriyetinin elde edilmesi lâzımdır. Cenubi Afrika Birliği ve Yeni Zelandada bu değişiklik, yalnız parlâmentonun arzusuyla yapılabilir. Kanadaya gelince, dominyonu yaratan 1867 tarihli North America Act isimli kanunla ora teşkilâtı esasiyesi değişmez bir hale kondu. Çünkü Britanya parlâmentosu tarafından tasvibedilen bu kanun taslağını yapan Kanada Devlet adamları, ileride kanunda yapılması muhtemel değişikliklerin önüne bu suretle geçmek istemişlerdir. Binaenaleyh halen dahi tadilât yapılması icabetse bunun Britanya parlâmentosu tarafından icra edilmesi lâzımgelmektedir. Şu kadar ki bu değişiklik kararını Kanada parlâmentosunun istemesi icabetmektedir. Şimdiye kadar mezkûr parlâmento böyle bir teklifte bulunmamıştır.

Adli meselelere gelince, dominyon mahkemelerinin nihai kararlarının Meclisi Hâs tarafından ikinci bir tetkîse tâbi tutulması, müstemleke idaresinin ilk günlerinden beri cari olan kiralî bir haktır. Bu tarzın idamesi bugün her dominyonun rızasına kalmış bulunuyor. Kanadada 1935 ten sonra, ceza dâvalarının Meclisi Hâs nezdinde temyizi yasak edilmiştir. İrlandada ise bu hak, hiçbir dâva için yoktur. Avustralya İttihadına gelince, 1900 Teşkilât Kanunu gerek merkezin ve gerekse ittihadada dâhil Devletlerin esas teşkilâtına mütedair meselelerin temyizen tetkikini menetmiştir. Şu kadar ki Yüksek Mahkeme meselenin Meclisi Hâsta tetkikine dair bir karar verebilir. Maamafih halen Yüksek Mahkemedен bu yolda hiçbir karar sâdir olmamaktadır. Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki bu usulün devamı ancak dominyonların rızalarıyla kaimdir. Kanadada hukuk dâvalarının Meclisi Hâsta temyizen rüyetine müsaade eden usulün idamesinde hâkim olan düşünce, Kanada vilâyetlerinin, mühim meselelerin Kanada ile alâkası olmıyan, önüne gelen dâvayı yalnız hukuki bir görüfle tetkik eden hâkimlere gördürmek arzusudur.

Kırallık makamı ile dominyonlar arasında irtibatı temin eden Umumi Validir ki, 1926 senesine kadar yalnız kiralın değil fakat

aynı zamanda Britanya hükûmetinin de mümessiliydi. O vakte kadar Valii Umumi, Britanya Devletinin görüşlerini, nezdinde bulunduğu dominyon nazırlarına arz etmekle mükellefti. Fakat o tarihten sonra Umumi Valinin yalnız kiralık makamının mümessili haline gelmesine karar verilerek, dominyon nazırlarıyla olan münasebeti, İngilterede kiralıkla hükûmeti arasındaki münasebete müşabih bir hale ifrâğ edildi. Böylece Britanya menfaatlerini temsilden uzaklaşmış olan Umumi Valinin bu vazifesi, her dominyona (1939 dan sonra İrlanda da dâhil olmak üzere) gönderilen Fevkalâde Komisere havale olunmuştur. Bunların vazifeleri dominyonların İngilterede mevcut Fevkalâde Komiserlerinden farklı değildir. Bu şahısların vazifeleri, ticarî mesail olmakla beraber, hükûmet tarafından sureti hususiyede tavzif edilmek şartıyla, dominyon hükûmetleriyle siyasi istişarelerde bulunabilirler. Maamafih siyasi meselelerde mutad olan temas, her dominyonun Hariciye Nezaretiyle İngiltere Dominyonlar Nezareti arasında vukua gelmektedir.

İngiltere hükûmetinin, herhangi bir dominyonunun icra kuvvetine karışmak salâhiyeti artık kalmamıştır. Britanya parlâmentosu, nazarî bakımdan bütün dominyonlar üzerinde âmiri mutlak ise de, bu, İngiliz hukukunun parlâmentoya, kendi iktidarını tahdideden bir salâhiyet vermemesinden ileri gelir. 1931 de Westminster Kanunu ile resmen ilân edilen kaideye göre, Britanya Parlâmentosunun hiçbir tasarrufu, dominyon tarafından teklif edildiği veya kendisine teşmili talebedildiği metinde zikredilmedikçe, o dominyon hukukunun bir kısmı imiş gibi, orada hiçbir surette tatbik edilemez.

Normal surette bu şekil, şimdiye kadar hiç tatbik edilmemiş olup, imparatorluğun her tarafına şâmil bir kanun tedvin edilmek icabedecek olsa, meselâ bahri seyrüsefere mütedair kanunlar gibi, bu takdirde her dominyon parlâmentosunun, ayrı ayrı aynı mealde kanunlar yapması icabedecektir.

Britanya Parlâmentosunun dominyonlar üzerindeki hâkimiyet hakkının zevaliyle bu muhtelif aksamı birleştiren yegâne unsur, kiralık müessesesine inhisar etmiştir. Büyük Britanya ve dominyonlar vatandaşları, İngiltere tacına tebaiyet etmekle, Britanya tebaası olmak sıfatında birleşmektedirler. İngiltere ile dominyonlar arasındaki işbirliği, zaman zaman toplanan İmparatorluk Konferanslarıyla temin edilmektedir. Konferansların verdiği kararlar, Devletler o kararları evvelce kabul etmiş olsalar dahi, bağlayıcı mahiyette değildirler. Konferanslardan beklenen hizmet, imparatorluğun muhtelif

köşelerinden gelen nazırların şahsî temaslar yaparak dış siyaset ve müdafaa meseleleri üzerinde müzakeratta bulunmalarıdır.

2. *Dominyonlar teşkilâtı esasîyeleri:*

En sade Teşkilât Kanunlarına malik olan dominyonlar İrlanda, Yeni Zelanda ve anayasası şimdilik mer'iyet mevkiinden kalkmış olan, Newfoundland'dır. Bunların her üçünde de parlamento iki meclisten terekübeder ki birisi müntehap bir halk meclisi, diğeri ise, Yeni Zelanda ve Newfoundland'da âzaları nasbedilen, İrlandada ise karışık bir şekilde seçilen Âyan Meclisidir. Bu ikinci meclis mensupları memleketin muhtelif kısımlarından ziyade muayyen menfaatleri temsil ederler. İrlandada Âyan Meclisinin teşriî salâhiyeti mahduttur. Diğer iki dominyonda bu salâhiyet, her ne kadar biraz daha geniş ise de, yine son söz, bilhassa vergi tarhı, istikraz akdi, tahsisat ayrılması gibi meselelerde, Halk Meclislerine aittir. Bu dominyonlarda icra kuvveti İngiliz sisteminin aynıdır. Meb'usan Meclisinde ekseriyeti elde etmiş olan parti reisi, Başvekil sıfatıyla ve kendi arkadaşlarını seçmek şartıyla, kabine teşkil eder. Nazırlar, meclisin itimadını kaybedince istifa etmek mecburiyetindedirler. Maamafih meclisin yenilenmesi kararı alındığı takdirde muvakkaten vazifelerine devam edebilirler. Kabine istifa edince Devlet reisi yeni bir Başvekil tâyin eder ve yeni kabine onun reisliği altında toplanır.

Yeni Zelanda ve Newfoundland'da Devlet reisi kiralı temsil eden Umumî Validir. İrlandada kiral memleketin dâhilî meselelerine karışmadığından Devlet reisi yedi sene için intihabedilen reisicumhurdur. Maamafih kiralın muahede akdetmek, diplomasi ve konsolosluk memurları tâyin etmek salâhiyeti mahfuzdur.

Kanada ve Avustralya federasyon şeklinde idare olunurlar. Her iki Devlet, Birleşik Amerikanın tesiri altında kalmış olmakla beraber, bazı mühim hususlarda ondan ayrılırlar. Kanada Parlamentosu, vilâyetlerden nüfus nispetinde seçilerek gönderilen mümessillerden müteşekkil Avam Kamarasıyla, Başvekil tarafından kaydi hayat şartıyla tâyin edilen ayandan terekübeder. Avustralyada federal Devlet, idare hususunda, âza Devletlerle işbirliği eder. Fakat Devletlerin başında bulunan İngiliz hükûmeti tarafından tâyin edilmiş valileri kontrol etmek salâhiyeti yoktur. Merkezi teşkilâtın salâhiyeti geniş olmakla beraber muayyendir. Bu hududun haricinde kalan hususat Devletlerin salâhiyeti dâhiline girer. Avustralya parlamentosu iki meclisten terekübeder ki, birisi her Devleti müntehap altı kişinin temsil ettiği Senato, diğeri ise Devletlerin nüfus nispetinde tek

dereceli intihapla seçip gönderecekleri âzalarından teşekkül eden Mümessiller Meclisidir.

Cenubî Afrika Birliğine gelince, burası tam hâkimiyete sahip bir parlâmento ve mes'ul icra kuvvetiyle esas itibariyle üniter bir Devlettir. Parlâmento Âyan ve Mümessiller Meclislerinden terekkübeder. Fakat birliğin dört müstakil müstemlemeden teşekkül etmesinin bir neticesi olarak dört tane de mahallî parlâmento mevcuttur ki teşriî ve idarî salâhiyetleri çok mahdud olup hemen hemen yalnız maarife ve bazı beledi meselelere inhisar etmektedir. Bu mahallî hükümetler, birlik tarafından tâyin edilen bir vali ile, mahallî meclis tarafından seçilen dört âzadan teşekkül eder. Mahallî meclis âzaları ve koloni mümessilleri o Devleti Senatoda temsil edenlerin sekizini seçerler. Diğer âzalardan sekizi tâyinle, dördü de intihapla hakkindan mahrum yerlilerin mümessili sıfatiyle nasbolunurlar.

Yukarıda söylediğimiz gibi, dominyonun Teşkilât Kanununu tadil salâhiyeti mutlaktır. Avustralya da federal şekle sadık kalmak ve referandum icra etmek şartıyla aynı şekilde hareket edebilir. Kanadaya gelince, bu dominyon, herhangi bir değişiklik için mutlaka İngiliz Parlâmentosunun kararına muhtaçtır.

b) Müstemlekeler :

Müstemlekeler de dominyonlar gibi Britanya tacına bağlı yerlerdir. Fakat dominyonlar gibi Birleşik Kırallıkla müsavi hak ve salâhiyetlere sahip olmayıp bilâkis ona tâbi bulunurlar. Bu tâbiyet muhtelif müstemlekelerde değişik sebeplerden dolayı başka başka karakterler arzeder. Meselâ Cenubî Rhodesia birçok hususlarda bir dominyon vaziyetindedir. Cebelüttarık müstahkem bir mevki şeklinde idare olunur. Maamafih bütün müstemlekelere tatbik edilen muayyen bazı prensipler de vardır:

1. Britanya hükümeti mutlak murakabe salâhiyetini haiz olduğu gibi, kolonilere mütedair harici siyaseti tâyin hususunda da serbesttir.

2. Britanya Devleti, müstemlekeleri harici tehlikelerden korumak mecburiyetinde olmakla beraber, dâhilde de emniyet teşkilâtı kâfi bulunmadığı takdirde mahallî sükûnu teminle mükelleftir. Cebelüttarık, Malta, Straits Settlements gibi bazı mühim yerlerde Britanya askerî, bahri ve havaî kuvvetleri bulundurulur. Mısır ve Irak'ta da, yapılan anlaşmalar neticesi olarak, şark yollarını muhafaza maksadiyle bir miktar asker bulundurulacaktır. Bütün müstemlekelelerin, kendilerini harici ve dâhili tehlikelerden koruma hususunda İngiltere Devletine yardım etmesi icabetmektedir.

3. Britanya hükûmeti, müstemlekedeki icra kuvveti reisi olan valiyi bizzat tâyin eder ve daimî murakabesi altında bulundurur. Müstemlekeye ait bütün işler o vali tarafından hal ve icra olunur.

4. Müstemlekeye ait olup da mer'iyete girecek olan bütün mevzuat valinin tasvibine muhtaçtır.

5. Britanya Parlâmentosunun müstemlekelere ait işlerde kanun yapma salâhiyeti mutlaktır. Şu kadar ki fiiliyatta bu salâhiyet emperyal ehemmiyette olan beynelmilel anlaşmalara dayanan veya bütün imparatorlukta bir ve aynı olması icabeden hususata inhisar ettirilmiştir.

6. Britanya hükûmeti müstemlekeler maliyesini murakabe salâhiyetini haizdir. Ticarî hususatta, prensip olarak, İngiltereden ithalât yapan kolonilerin ihracatı merkezce tercih olunur. Müstemlekelerin istismarı caiz değildir.

7. Kolonilerde kaza kuvveti müstakildir. Yüksek rütbeli hâkimlerin değiştirilmesi ancak Meclisi Hâs kararıyla kabildir ki o da kaza hakkının istimalini murakabe içindir.

c) Himayeler :

Bütün protektoralarda müşterek olan nokta, Britanya tacının himayesini kabul etmiş olmalarıdır. Bunların yabancı Devletlerle olan münasebetleri İngiltere hükûmeti tarafından idare edilir. Muhtelif şekiller arzeden himayeler arasında esas itibariyle iki şekil tebellür eder: idare bakımından müstemlekelere benzetebileceğimiz himayeler, himaye edilen Devletler.

İkisi arasındaki başlıca fark, birincisinde yüksek idare salâhiyetinin kiralığa ait olmasındadır. Halbuki ikincisinde bu salâhiyet —kiralın memurları tarafından büyük ölçüde murakabe edilmekle beraber— mahallî şefe aittir. Birinci nevi himayeler ya ayrı veyahut da bir müstemlekeye raptedilmek suretiyle idare edilirler. Aynı olarak idare edilenlerden Şimalî Rhodesia kısmen müntehap bir teşriî meclise sahiptir.

Britanya hükûmeti kontrolü altında olarak kendi hükümdarları adına idare edilen mahmiyelere gelince, bu grup, Pasifikteki, yerli bir parlâmentoya ve kısmî bir muhtariyete sahip küçük Tonga Kırallığını, kısmen müntehap âzalı bir teşriî kuvvete malik Zanzibarı ve gerek federal gerekse birleşmiş olan Malay Devletlerini ihtiva eder.

Sarawak ve Şimalî Borneoya gelince, bunların dâhilî idareleri üzerinde hiçbir murakabe tesis edilmemiştir. Kırallığın himayeler üzerindeki tesirinin hukukî esasları 1890 tarihli Foreign Jurisdiction

Act'ta mevcuttur. Bu kanun kırala münasip gördüğü bütün teşrii ve idarî salâhiyetleri vermektedir. Bir yerde kırallığın haiz olduğu kaza salâhiyetinin mahiyet ve şümulü mahkemeler tarafından münakaşa edilemez.

d) Mandalar :

Manda, Büyük Harbin neticesinde Osmanlı İmparatorluğu ve Almanyadan ayrılan yerlerin idaresi için Milletler Cemiyeti Paktının 22 nci maddesinin tâyin ve tespit ettiği bir idare şeklidir. Bu idarî prensibe göre mezkûr yerler fethedilen lâalettâvin topraklar gibi değil, bilâkis memleketin inkişafını ve halkın refahını temin edecek bir şekilde idare olunacaktır.

Mandalar 3 şekle ayrılmıştır: A, B, C tip mandalar.

Birinci nevi manda şekli, idarî irşat ve yardımlarla kendi kendilerini idare edebilecek memleketleri ihtiva etmektedir. 1932 senesinde istiklâlini elde ederek Milletler Cemiyeti âzalığine kabul edilen Irak o tarihe kadar bu şekilde bir İngiliz mandası altında bulunuyordu. Filistin de bir Millî Yahudi Yurdu tesisi şartıyla İngiltere mandasına verilmişti. Bu vâidin haricinde kalan Erdün ise 1928 muahedesinin şartları dairesinde olarak ve İngiltere mandası altında idare edilmektedir. Emîrliğin muhtariyeti 1939 da daha genişletilmiştir.

Tanganika, Togoland ve Cameroon'a tatbik edilen B tipi mandaya göre bu yerlerde mandater devlet vicdan ve din hürriyetine riayet edecek, esir ticaretine, silâh ve içki kaçakçılığına mâni olacak, askerî ve bahri-üsler tesis etmiyecektir. Yerlilere askerî talim ve terbiye ancak polis ve mahallî emniyet işleri için gösterilecektir. Ticarî hususatta Milletler Cemiyeti âzaları müsavi hak ve imtiyazlara malik kılınacaklardır.

Manda altındaki yeri idari bakımdan mandater Devletin mütemim parçası addeden C tipi, bu yerlerin halkı için B tipinde zikredilen bütün teminatı bahşetmektedir. Bu manda salâhiyeti dominyonlara verilmiş olup, Avustralya Yeni Gineyi, Yeni Zelanda Garbi Samoayı, Cenubi Afrika Birliği de Cenubugarbi Afrikayı bu şekilde idare etmektedir.

Milletler Cemiyeti, Mandalar Komisyonu vasıtasıyla mandaların idaresini murakabe eder. Mandater olmıyan Devletler murahhaslarının ekseriyeti teşkil ettiği bu komisyon, kendisine verilen raporları tetkik ederek umumî bir rapor hazırlar ki bu rapor cemiyet konseyine arz edilir.

Mandalar üzerindeki İngiliz otoritesinin hukukî esasları, himaye-lerde olduğu gibi, 1890 tarihli Foreign Jurisdiction Act isimli kanuna istinadeder.

e) Hindistan İmparatorluğu :

Bir bütün olarak Milletler Cemiyeti âzası olan ve İmparatorluk Konferansının bahsettiği müstesna mevki dolayısıyla dominyon statüsünü haiz bulunan Hindistan, tek ve mütecanis bir memleket ve hükümet manzarası arzemez. Hindistan küçük ve büyük birçok Devletler ve eyaletlerden terekübeder ki, bazıları fetih, terk, ilhak gibi suretlerle Britanya toprağı olarak İngiltere tacına bağlanmış, bazıları da dâhili işlerde müstakil veya yarı müstakil olmakla beraber Britanya hâkimiyetini tanımakla mahmi Devlet vaziyetine girmiştir.

Hiçbir suretle kendi kendini idare eder bir Devlet olmamakla beraber Hindistan, Milletler Cemiyetine mensup yedi Britanya birliğinden biri olmak dolayısıyla ehemmiyet arzeder.

Profesör A. E. Zimmern'in dediği gibi, «Hindistanın vaziyeti teşkilâtı esasıye bakımından bir gayritabiiliktir».

1935 tarihli Government of India Act ile federal sisteme doğru inkişaf eden Hindistan İmparatorluğunun esas teşkilâtı bünye itibarıyla biraz mantıksızlık arzeder. Eyaletlerde federasyon teşkilâtı yapılmışsa da federal teşkilât hazır olmadığı gibi, eyaletlerle beraber federasyonu teşkil edecek olan Devletler de federasyona dâhil olup olmayacaklarını henüz tâyin tememişlerdir. Bütün bu hususat harbden sonra yeniden düşünülecektir. Kıral tarafından tâyin edilen valiler mevcut 11 eyaletin başında bulunurlar. Madras, Bombay, Bengal, Müttehit Eyaletler, Bihar ve Assam'da teşrii uzvu çift, diğerlerinde tek meclisten terekübeder. İcra fonksiyonu meclise karşı tıpkı İngilterede olduğu gibi mes'uliyet altında bulunan Nazırlar Meclisiyle istişare eden vali tarafından yapılır. Vali eğer münasip görürse nazırlara danışmaksızın hareket edebileceği gibi, bizzat teşrii faaliyette de bulunabilir. Hattâ lüzumu halinde teşkilâtı esasıyeti talik ederek arzusu veçhile hareket edebilir. Vali nazırlarla müştereken hareket etmediği hallerde Umumî Valinin ve onun kanalıyla Hindistan Nazırının murakabesi altındadır. Mali hususlarda da vali tam salâhiyetle mücehhez olup, meclise rağmen hareket edebilir.

Federal Devlet teşekkül ederse teşrii uzuv iki meclisten mürekkep olacaktır. Biri iki yüz altmış âzadan terekübeden ve bunun yüz dördü Devletler tarafından gönderilen Yüksek Meclis, diğeri ise eyaletlerin iki yüz elli ve Devletlerin yüz yirmi beş murahhasından

teşekkül eden Mümessiller Meclisi, Federal Devlet, Hindistan Devletlerinin nüfuslarının yarısından fazlası arzu ettiği takdirde vücuda gelecektir. Müstakbel federal Devlette Umumi Vali, nazırların istişari yardımıyla mes'uliyet altında icrayi faaliyet edecektir. Malî istikrarı temin için ve diğer bazı hususlarda Umumi Valinin, eyalet valilerinin vazife ve mes'uliyetlerine müşabih bir vaziyeti vardır. Haricî siyaset ve müdafaa işleri doğrudan doğruya onun murakabesine tâbidir. Halen Hindistan hükümetinin merkez icra kuvvetinin, müntehap ve mansup âzalardan teşekkül eden iki meclisli teşri uzvu karşısında mes'uliyeti mevcut değildir. Meclisin arzusu hilâfına Umumi Vali kanun yapmak ve malî kararlar almak salâhiyetini haizdir. Maamafih İngiliz menfaatlerinin Hint menfaatlerine takaddüm etmemesi için tarife siyaseti ve İngiltere ile olan münasebetler hususunda Umumi Valinin kaideten meclise danışması lâzımgelir. Bütün bu icraatında Umumi Vali Hindistan Nazırının murakabesi altındadır.

Adli hususata gelince, her eyaletin bir Yüksek Mahkemesi mevcut olduğu gibi, halen icrayi faaliyet eden bir Federal Mahkeme de vardır ki daha ziyade anayasanın tefsiriyle iştigal etmekte olan bu mahkeme ileride eyalet mahkemeleri kararlarını temyizen tetkik edecek bir merci haline gelecektir.

Hâkimlerin istiklâlini korumak endişesiyle Meclisi Hâsın tavsiyeleri haricinde hiçbir hâkimin azil ve nakledilmemesi esası kabul edilmiştir. Müstakbel federasyon hali istisna edilirse Devletler Hindistan hükümetine dâhil değildirler. 1 nisan 1937 tarihinden itibaren kiralıkla olan münasebetleri kiralın mümessili vasıtasıyla murakabe olunmaktadır. Devletlerin başlarında bulunan hükümdarların salâhiyet hudutları birbirlerine nazaran çok değişiktir. Kiralık tarafından tanınan 562 Devletten 195 inde hükümdarın idari teşriî ve kazaî —gerek medenî gerekse cezai— salâhiyetleri çok geniştir. Diğer küçük Devletlerin salâhiyetleri ise çok mahdut veya lâfzîdir. Hükümdarların salâhiyetlerinin vüs'ati kısmen muteber anlaşmalara istinadederse de ekseriyetle taamülün bir neticesidir. Devletlerle İngiltere arasında beynelmilel hukuk kaideleri cari olmadığı gibi, İngilterenin herhangi bir Devletin Hindistanın menfaatlerini tehlikeye sokacak veya inkişafına engel olacak şekilde hareket etmesine mâni olabilmek salâhiyeti mevcuttur. Hiçbir Devlet yabancı Devletlerle münasebatta bulunamaz ve Devletlerin yekdiğeriyle münasebetleri kiralığın tasvibine tâbidir. Devletlerin hükümdarları kiralığa sadakat göstermiş ve biat etmişlerse de tebaaları Britanya tebaası değildirler. Maamafih bunlar mahmi kimseler olup yabancı memleket-

lerde İngiliz tebaasıyla aynı hukuka maliktirler. İngiliz Hindistanı yerlileri Britanya tebaasıdır.

Devletlerin 1890 tarihli Foreign Jurisdiction Act'a tâbi olmaları dolayısıyla hukukan kiralığın mahmiyeleri oldukları kabul olunabilir.

f) Kondominium :

Britanya Kırallığının mutlak serbesti ile idaresine karışıp muraakabe edememesi dolayısıyla iki mühim yer yukarıdaki idare şekillerinden ayrılır. Sûdan, 1898 tarihinden itibaren Mısır Kırallığının, Britanya hükûmetinin tasvibiyle tayin ettiği bir Umumi Vali tarafından idare edilir. Teşrii ve idari geniş salâhiyetlere sahip bulunan vali, İngiliz hükûmetinin umumi direktifleri dâhilinde memleketi idare eder.

Yeni Hebridese de 1906 da yapılan bir anlaşma ile Fransa ve İngilterenin müşterek idaresine verilmiştir ki şimdi burası 1914 te yapılan ve 1923 ten beri mer'iyete giren bir anlaşma hükümleri dâhilinde idare olunmaktadır. Birleşik Devletlerin Canton ve Enderburry Islands üzerinde hükümranlık hakkı iddia ettiğine ve 1938 anlaşmasıyla bu yerlerden havacılık ve nakliyat hususunda hem İngiltere ve hem de Amerikanın istifade etmesi kabul olunduğuna göre buraları da bu sınıfa ithal edilebilir.

Britanya İmparatorluğunun en yeni bir tarifini Profesör Zimmermann vermiştir ki, «Üçüncü Britanya İmparatorluğu» adını taşıyan eserinin bu serlevhası sözlerinin hemen de hulâsasidir. Ona göre, «Birinci İmparatorluk eski esaslara istinadeden bir müstemleke imparatorluğu idi ki 1776 da ansızın sönmüş, hiç olmazsa haşmetinden çok kaybetmişti. Sonra talih Britanyaya bir daha güldü, ve bu İkinci İmparatorluk kudretinin ve inkişafının zirvesine Büyük Harbde vâsil oldu. Bugün Üçüncü Britanya İmparatorluğu doğmuş bulunuyor. Bu imparatorluk şeklen yeni, karşılaşacağı dâhilî ve haricî şartlar bakımından yeni, hattâ ismen yenidir. Çünkü 1914 teki Britanya İmparatorluğu bugün Britanya Müşterek Ülkesi Milletleri olmuştur.»

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki, her üç senede bir Londrada toplanarak ana vatana ve imparatorluğa ait meseleleri müzakere eden İmparatorluk Konferansı, yakın bir âtide tekâmül ederek müstakil Devletlerin bir birliği, daha doğru bir tâbirle İngilizce konuşan Milletler Cemiyeti haline gelecektir.

BIBLIYOGRAFYA

J. L. Brierly, Law of Nations; W. I. Jennings, Constitutional Laws of the British Empire; W. I. Jennings, Parliament; W. I. Jennings, Law and the Constitution; A. B. Keith, British Cabinet System, 1830-1938; A. B. Keith, Dominions as Sovereign States; H. J. Laski, A grammar of Politics; H. J. Laski, Studies in Law and Politics; H. J. Laski, Parliamentary Government in England; Marriott, English Political Institutions; Maitland, Constitutional History of England; M. Nathan, Empire Government; A. B. Keith, Constitutional Law; F. A. Ogg, English Government and Politics; Bagehot, The English Constitution; L. Lowell, The Government of England; K. C. Wheare, The Statute of Westminster and Dominion Status; W. Edwards, Crown People and Parliament; Chalmers and Asquith, Outlines of Constitution.

Vakur Versan
